

БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА: КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ 2013

Policy Brief No. 39, юни 2013 г.

1. Профил на конкурентоспособността и макроикономически преглед 2012-2013г.

В годишника на световната конкурентоспособност за 2013 г. на Швейцарския Институт за развитие на управлението България продължава да губи позиции. **Страната заема 57-о място** (от общо 60 икономики) – 3 места по-надолу спрямо класацията от 2012 г. **Това е най-слабото представяне на страната, откакто е включена в изследването през 2006 г., и е почти с 20 места по-слабо в сравнение с най-доброто представяне през 2009 г.,** когато заема 38-о място (фигура 1)¹.

През 2013 г. само 3 държави се класират след България – Хърватия, Аржентина и Венецуела, като и трите са били по-назад в общата класация и през предходната година. Гърция и Украйна, които през 2012 г. се класират след България, се изкачват през 2013 г. съответно до 54-то и 49-о място. Водещите страни в класацията остават същите и през 2013 г. с малки размествания. САЩ се връщат на първата позиция благодарение на възстановяващия се финансов сектор, множеството технологични иновации и успешни компании.

¹ Източник на данните в първият раздел са Годишникът на световната конкурентоспособност за 2013 г. на Института за развитие на управлението, Швейцария, и Националният статистически институт (НСИ), България.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- По конкурентоспособност България заема **57-о място** сред 60 икономики, 3 места по-надолу спрямо класацията от 2012 г. **Това е най-слабото представяне на страната, откакто е включена в изследването през 2006 г., и е с почти 20 места по-слабо в сравнение с най-доброто представяне през 2009 г.,** когато заема 38-о място.
- Страната продължава да има **фискално стабилна, отворена и ориентирана към износ икономика** и е с едни от най-ниските разходи за живот и бизнес в Европа.
- В България продължават да липсват **подходяща бизнес култура и институционална рамка за конкурентна икономика, като същевременно се наблюдава криза на пазара на труда, довела до едни от най-ниските равнища на заетост от 1989 г. насам.**
- Най-належащият проблем на българската икономика е **растящата безработица** с постоянни високи равнища на младежка и дългосрочна безработица.
- Центърът за изследване на демокрацията идентифицира **5 основни предизвикателства**, които България трябва да преодолее, за да подобри конкурентоспособността си:
 - Модернизиране на публичната администрация;
 - Осигуряване на финансови стимули за иновации, предприемачество и създаване на нови предприятия;
 - Повишаване на ефективността на съдебната система;
 - Реформа на управленските и регулаторни практики в енергийния сектор;
 - Мерки за борба със скритата икономика и неефективността на пазара на труда.

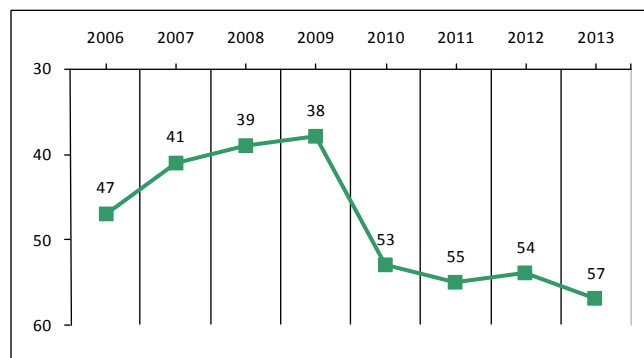
Сингапур и Канада също запазват челните си позиции, благодарение на своя стабилен и устойчив в дългосрочен план модел на конкурентоспособност, който се основава на дълготрайни предимства като технологии, образование и развита инфраструктура. Най-конкурентоспособните икономики в Европа са Швейцария, Швеция и Германия. Те споделят сходна рецепта за успех: висок износ, силна промишленост, диверсификация на производството, висока конкурентоспособност на малки и средни предприятия и бюджетна дисциплина. Фактът, че държави като Полша и Естония, които имат сходно на България икономическо и политическо наследство, са сред страните с най-бърз напредък в конкурентоспособността (Полша заема 33-то място, а Естония 36-о през 2013 г.), недвусмислено показва значението на адекватните и навременни реформаторски стратегии и същевременно разкрива сериозния неизползван потенциал за растеж на страните в Централна и Източна Европа.

Позицията на България се е влошила спрямо преките и конкуренти. През 2013 г. страната се нарежда на 37-о място от 38 в групата на икономиките от Европа, Близкия Изток и Африка (за сравнение, през 2009 г. и 2012 г. заема съответно 23-то и 37-о място) и на 30-о място от 31 сред държавите с население под 20 милиона души (тук най-доброто класиране е 24-то и 28-о място съответно през 2009 г. и 2012 г.).

Каре 1: България в Годишника на световната конкурентоспособност

През 2013 г. България беше включена в Годишника на световната конкурентоспособност на Института за развитие на управлението, Швейцария, за осми пореден път. Включването на България в годишника е само по себе си успех. То показва, че страната е определяна като стабилна икономика и атрактивно място за инвестиции. Участието в Годишника е признак, че българската икономика е разпозната като функционираща пазарна икономика с достатъчно надеждни източници на данни и информация, за да подлежи на точен икономически анализ.

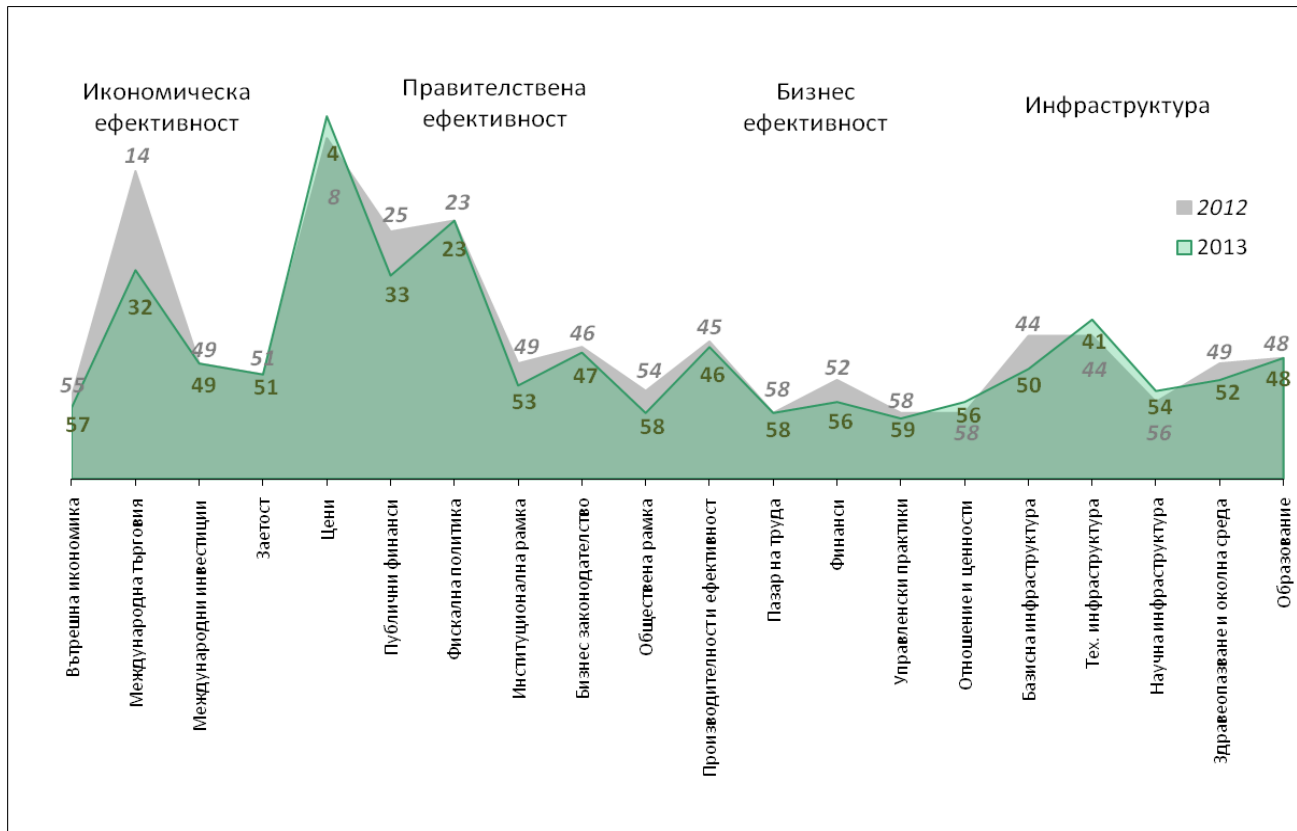
Фигура 1: Цялостно класиране на България – място в Годишника на световната конкурентоспособност

Източник: Годишник на световната конкурентоспособност, 2013

Профилът на българската конкурентоспособност показва, че през последните три години (2010 г.–2013 г.) се наблюдава лека, почти несъществена промяна в основните показатели. С развитието на икономическата криза в Европа повечето индикатори отбелязват слабо понижение, докато при малка част се наблюдава леко подобрене (Фигура 2). Тази динамика показва, че **България не е успяла да засили конкурентната си позиция в дългосрочен план, в добрите години преди 2008 г., и не е направила почти нищо в тази посока от началото на кризата.** След като кризата влоши макроикономическите показатели, много скрити препятствия пред конкурентоспособността излязоха наяве. Детайлният преглед на положителните и отрицателните промени в конкурентоспособността на България в тазгодишната класация очертава ясно актуалното състояние на българската икономика. От една страна, България има едни от най-ниските разходи за живот и бизнес в Европа, **стабилна фискална позиция и отворена икономика, ориентирана към износ.** Това е отразено в позицията на България в класацията според следните индикатори:

Фигура 1. Профил на конкурентоспособността на българската икономика за 2013г.

Източник: Годишник на световната конкурентоспособност, 2013

- цени/ценова конкурентоспособност (4-то място от 60 държави);
- фискална политика (23-то място);
- международна търговия (32-ро място, но значителен спад спрямо 2012, когато страната заема 14-то място).

От друга страна, в България продължават да липсват подходяща бизнес култура и институционална рамка за конкурентна икономика, като същевременно се наблюдава криза на пазара на труда, довела до едни от най-ниските равнища на заетост от 1989 г. насам. Това отрицателно развитие е в пряка връзка със слабото вътрешно търсене и социалното неравенство, както и с липсата на

адекватна подкрепа за модерни политики за растеж, като иновационните (чрез изграждането на подходяща научна и предприемаческа инфраструктура). Най-слабите области на българската конкурентоспособност са:

- управленски практики (59-о място);
- пазар на труда (58-о място);
- социална рамка (58-о място);
- вътрешна икономика (57-о място);
- научна инфраструктура (54-о място, наблюдава се подобрение);
- институционална рамка (53-то място);
- заетост (51-во място).

Динамиката на основните индикатори за икономиката на страната през последните години показва посоката на развитие на конкурентоспособността на България. Някои положителни тенденции са:

- За последната фискална година (2012) бюджетният дефицит е намален до 0,8% от БВП от 2,1% от БВП през 2011 г.;
- Преките чуждестранни инвестиции на български компании в чужбина са нараснали от 0,17 млрд. до 0,38 млрд. от 2011 до 2012 г.;
- Инфлацията намалява от 4,2% (2011 г.) до 2,4% през 2012 г.

Отрицателните тенденции илюстрират цялостното забавяне на икономическия растеж и увеличаващото се социално разслоение, както и лекия спад в износа и увеличаващата се безработица през 2012 – 2013 г.:

- Ръстът на brutния вътрешен продукт е намалял до 0,8% през 2012 г., спрямо 1,7% през 2011 г.;
- Безработицата се е увеличила през 2012 г. и достига 13,8% през първото тримесечие на 2013 г., при 11,5% през 2011 г.;
- Социалното разслоение се е увеличило още повече според проучването на бизнес лидерите на Годишника на световната конкурентоспособност.

Едва два фактора на конкурентоспособност на българската икономика са отбелязани като най-привлекателни от повече от половината интервюирани бизнес лидери, което показва, че тя се основава на много тясна база (Фигура 3):

- конкурентна данъчна система (54,9% от бизнес лидерите);

- конкурентни цени/ниски разходи (51%).

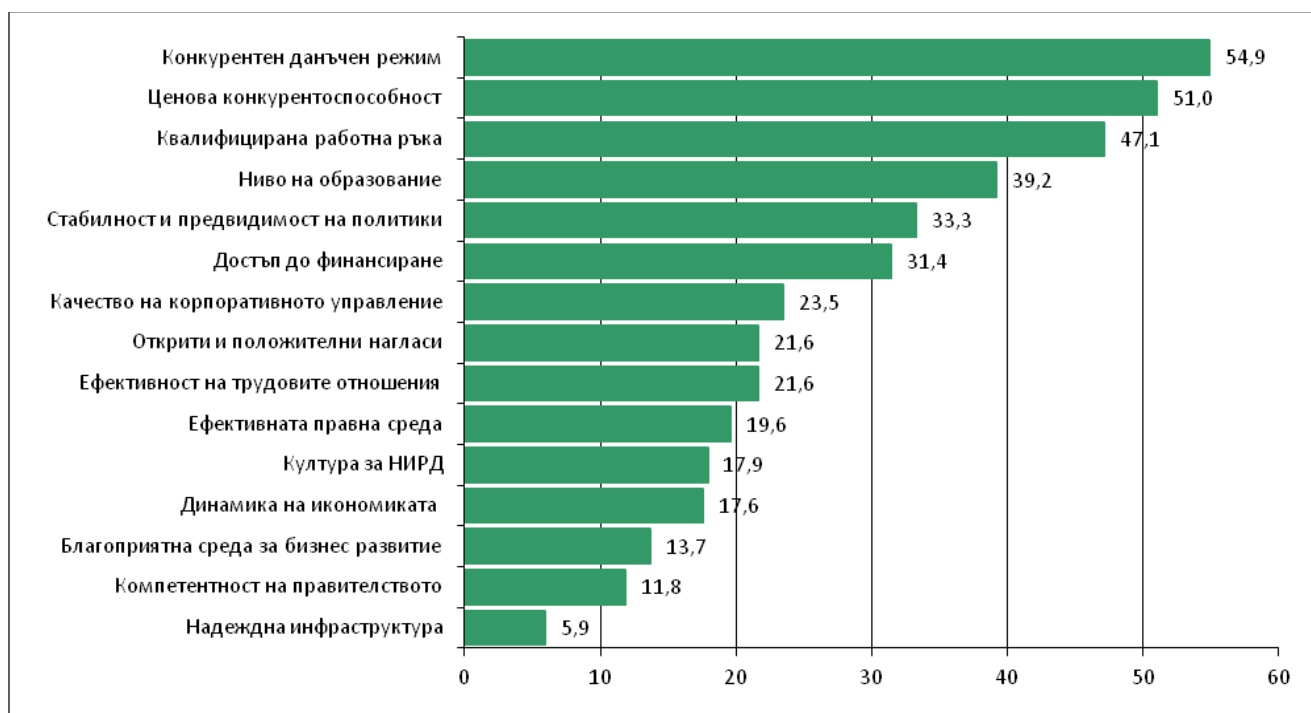
Следващите три фактора на конкурентоспособност, оценявани най-високо, се възприемат като значими от по-малко от половината бизнес лидери:

- наличие на квалифицирана работна сила;
- високо образователно равнище (България е последна по този показател);
- стабилност и предвидимост на политиките.

Представителите на бизнеса са оценили най-ниско състоянието на инфраструктурата, компетентността на управляващите и качеството на бизнес средата.

Конкурентоспособността на България се основава на много малко фактори като финансовата стабилност и относително ниските разходи за живот, труд и производство. Това е твърде слаба основа за множеството предизвикателства, пред които е изправена страната. Увеличаването на производителността за сметка на нарастващата безработица позволи на българския бизнес отчасти да започне отново да реализира печалба след края на кризата, което доведе до леко увеличаване на износа в периода 2010 г.–2012 г. Плахото възстановяване на вътрешното търсене пробуди слабия растеж през 2012 г. – потреблението нарасна с 3,1% на годишна база. Въпреки това **продължаващата нестабилност в Еврозоната, както и свитият пазар на труда, корупционните практики в управлението и слабата институционална рамка в страната сериозно подкопават бъдещото развитие на България.** Като резултат ръстът на БВП през 2012 г. беше само 0,8%, докато правителството очакваше 1,4%.

Фигура 3: Ключови индикатори за конкурентоспособността на България за 2013 г.

Източник: Годишник на световната конкурентоспособност, 2013

Ако обстановката в еврозоната не се промени, икономическият ръст в България вероятно ще остане слаб до 2015 г. – около 1-1,5%.

Средната стойност на индекса на българската фондова борса (SOFIX) спадна с 19,6% през 2012 г., в допълнение на 11,1 % спад през 2011 г. – знак за задълбочаващото се обезценяване на българските компании. Преките чуждестранни инвестиции в страната отбелязват лек ръст през 2012 г. до 1,9 млрд. щ.д., но това представлява по-малко от 20% от стойността им преди началото на кризата.

Въпреки че има лек ръст на заемите в частния сектор през 2012 г., кредитирането в страната продължава да е скъпо, което накара домакинствата да се насочат към извънбанкови заеми и така допълнително да потиснат вътрешното търсене. При тези условия на продължаващо свито кредитиране и недостиг на чуждестранни инвестиции еврофондовете се превърнаха в основен източник

на финансиране както в публичния, така и в частния сектор, което неминуемо доведе до увеличаване на административната тежест върху бизнеса и увеличава риска от корупция.

2. Нарастващата безработица: най-належащият проблем на българската икономика²

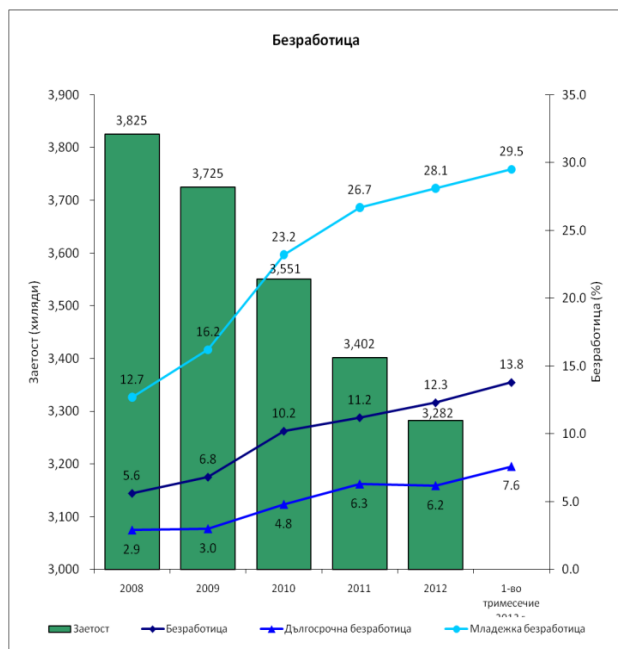
Резкият ръст на безработицата по време на финансовата криза, особено сред младите и нискоквалифицираните, продължи и през 2012 и 2013 г., а продължаващата стагнация на БВП не създава предпоставки за откриването на нови работни места. Безработицата в края на 2012 г. достигна 12,4% и нарасна до 13,8% през първото тримесе-

² Информацията в раздел 2 е на базата на данни от НСИ, 2013 г.

чие на 2013 г. Дългосрочната безработица също продължи да расте, достигайки 56% от общата безработица, а младежката безработица достигна 29,5% (Фигура 4).

Последствията от постоянно растящата безработица, неефективния трудов пазар и несъответствието между търсените и предлаганите умения, са резултат на структурните недостатъци на българската икономика и липсата на стратегическа държавна политика, която да неутрализира тези отрицателни тенденции. Българската икономика е в парадоксалната ситуация едновременно да страда от висока безработица и от липса на висококвалифицирана работна ръка. Според бизнес проучванията на Националния статистически институт за 2012 г. „8,9% от промишлените предприятия посочват липсата на работна ръка като фактор, ограничаващ дейността им” – при това в условия на растяща безработица през последните години.

Фигура 4: Безработицата в България за периода 2008 г. – 2013 г.

Източник: НСИ, 2013 г.

Безработицата е последващ растежа икономически индикатор, което означава, че е необходима поне една година на висок икономически растеж, за да може да започне да спада делът на безработните. Поуките, които могат да се извлекат от най-конкурентоспособните държави, сочат, че пътят към дългосрочен икономически растеж включва **съсредоточаване върху износ, развитие на промишлеността, енергийна диверсификация и създаване на конкурентоспособни малки и средни предприятия**. В това отношение, за да подобри значително конкурентоспособността си спрямо останалите страни – членки на ЕС, българската икономика се нуждае от постепенно реструктуриране чрез инвестиции в нови технологии и умения и същевременно навлизане на пазарни ниши извън страната. Пренасочването към сектори, изискващи високо квалифицирана работна ръка, най-вероятно би довело до временно увеличение на безработицата, но това може да се предотврати чрез преквалифициране и развитие на нови икономически ниши. По този начин пропорционалният данък ще даде нерелизирани до момента положителни резултати, тъй като висококвалифицираните кадри ще могат да инвестират по-високите си доходи след облагане в развитието на нови умения и технологии. С цел да се стимулира предприемачеството и заетостта сред висококвалифицираните младежи могат да се предоставят достъпни кредити за създаване на нов бизнес, а държавата да покрива социално-осигурителните им вноски през първите три години от трудовия им стаж.

В последните години българските политики срещу безработицата се базират най-вече на субсидиране на заетостта с помощта на държавни и европейски ресурси. Въпреки че това до някъде облекчава ситуацията текущо, най-нуждаещите се все още са безработни, а административните разходи за управлението на такива инициативи са сравнително големи. Същевременно **регресивни**

ят характер на българската данъчна система кара новите участници на трудовия пазар да се насочват към скрити икономически дейности. Българският държавен бюджет разчита в най-голяма степен на данъка върху добавена стойност (ДДС), който е регресивен по характер. България не прилага минимален необлагаем доход, което допълнително засилва данъчната тежест върху по-нискодоходните групи. Тези характеристики на данъчната система стимулират скритата икономика и едновременно компрометират усилията да се намали младежката и общата безработица. Това влошава допълнително дълбокото социално и териториално разделение в страната. Въпреки че новоизбраното правителство през май 2013 г. вече разглежда предложения за данъчно облагане на най-богатите (лицата с доход над 4500 лева), засега не се предлагат политики за минимален необлагаем доход или покриване от страна на държавата на социално-осигурителните вноски през първите три години от трудовия стаж на младежите.

3. Предизвикателства за конкурентоспособността на България и препоръки за политики

В качеството си на български партньор на Института за развитие на управлението в подготвянето на Годишника на световната конкурентоспособност за 2013 г., Центърът за изследване на демокрацията идентифицира **пет ключови предизвикателства**, които България трябва да преодолее, за да подобри конкурентоспособността си в дългосрочен период:

- **модернизирание на публичната администрация** с цел подобряване на ефектив-

ността и качеството на работа на регулаторните органи;

- намаляване на разходите за администрация и **осигуряване на финансови стимули за иновации, предприемачество и създаване на нови предприятия** с подкрепата на ЕС;
- **повишаване на ефективността на съдебната система** в борбата с корупцията, ускоряване на процедурите по несъстоятелност и намаляване на несигурността в бизнес сектора;
- **реформа на управленските и регулаторни практики в енергийния сектор** с цел запазване на ценовата конкурентоспособност, разнообразяване на газовите доставки и подобряване на енергийната ефективност;
- **мерки за борба със скритата икономика и неефективността на пазара на труда.**

Тези предизвикателства са свързани с няколко ключови политики, които могат значително да подобрят профила на българската конкурентоспособност. Тук възниква необходимостта от устойчиво енергийно потребление и оптимизиране на публичните финанси, съчетано с конкретни мерки, които да създадат благоприятна среда за развитието на предприемачеството и иновациите. По-долу са описани основните проблеми в три ключови сфери, както и възможните решения, които биха повлияли положително на конкурентоспособността на българската икономика:

- ефективно и прозрачно управление на енергийния сектор;
- ограничаване на скритата икономика; и
- подкрепа на иновациите.

3.1 Управление на сектор енергетика³

Енергетиката е един от най-важните сектори в българската икономика, съставляващ, заедно със свързаните производства по добив около 21% от brutния вътрешен продукт за 2012 г. Енергийният сектор страда от непрозрачна администрация, липса на необходими реформи и реструктуриране, и най-вече от липса на дългосрочна стратегия за вземане на решения. Това неизбежно доведе до сериозни икономически и социални проблеми, както стана ясно от протестите през февруари 2013 г., довели до оставката на правителството. Липсата на прозрачност и политика основана на данни в резултат на **корупция и дългогодишно лобирание от различни частни интереси** води до необосновани решения, свързани с регулирането на сектора и възлагането на обществени поръчки с неясна целесъобразност, като същевременно поражда съмнения за фаворизиране, сключване на тайни договори и мащабни злоупотреби с обществено положение. **Решенията на регулаторните органи често са непоследователни и противоречиви.** Редките промени в сектора изглежда се базират на метода „пробна грешка“, което вреди значително на образа на страната като инвестиционна дестинация. Като цяло българският енергиен сектор се характеризира с **липсата на диверсификация на енергийните източници, лошо регулиран пазар, както и изключително неефективното управление на държавните енергийни активи и неконкурентно и непрозрачно възлагане на обществените поръчки.**

Неефективните административни практики водят до все по-високи цени за българските производители и домакинства и нарастваща неяснота спрямо политиките в сектора. Общественият натиск

³ Информацията в раздел 3.1 е на базата на данни от НСИ, 2013 г.

срещу въвеждането на възобновяеми енергийни източници, които допълнително покачват цените, продължава да нараства, а същевременно над 60% от българските домакинства се отопляват на дърва, което допълнително влошава качеството на въздуха. От особено значение е фактът, че според европейските стандарти **средностатистическото българско домакинство е в състояние на енергийна бедност.** Силният общественopolитически натиск за задържане на увеличаването на енергийните цени ще продължи да ограничава възможностите за инвестиции в енергийните мрежи и съоръженията за намаляване на вредните въглеродни емисии. Следователно един от малкото възможни изходи от тази задънена улица е прилагането на комбинация от мерки, които да осигурят значителното подобрене на енергийната ефективност на българските домове, запазването на инсталираните ядрени мощности за електропроизводство възможно най-дълго и развитието на нови технологии за възобновяеми енергийни източници. В същото време **България трябва спешно да се откъсне от зависимостта си от единствения си доставчик на природен газ,** заради която икономиката плаща едни от петте най-високи цени в Европа през 2013 г. От решаващо значение за повишаването на конкурентоспособността е България да развие нови външни и вътрешни източници за доставка на газ.

Следните мерки биха могли да повлияят положително на ефективното управление на държавните енергийни предприятия, както и на прозрачността при възлагането на обществени поръчки в сектора:

- Участието на политическите ръководители в управлението на енергийните предприятия трябва да се ограничи;
- Настоящата система трябва да бъде реструктурирана, така че електропроизводството да бъде децентрализирано

но, енергийният пазар да се либерализира и да се въведат механизми за подпомагане на енергийно бедните потребители по време на преходния период;

- Държавните предприятия трябва да се стабилизируют и/или реструктурират, вместо да се инвестират огромни суми в нови генериращи мощности.
- Решенията за започване на големи инфраструктурни проекти в енергетиката трябва да се взимат според ясен анализ, базиран на конкретни факти, като приложимост, устойчивост, разходи и ползи, възвръщаемост на инвестицията и т.н., които да са публично достъпни и да се разглеждат от гледна точка на потенциала за разрешаване на най-неотложните проблеми в сектора;
- Финансовият контрол трябва да бъде използван в пълния си потенциал, за да се постигне подобряване на системата за управление на енергийния сектор чрез редовни одити на финансовото състояние на държавните предприятия от Агенцията за държавна финансова инспекция;
- Предприятията трябва да спазват правилата за деклариране на финансова информация. В постановление № 114 за наблюдение и контрол върху финансовото състояние на държавни предприятия и търговски дружества трябва да бъдат включени изискванията на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие за финансова отчетност. Финансовите отчети на енергийните предприятия би трябвало да се сравняват и анализират според обновеното Постановление № 114 на всяко тримесечие.

3.2 Скрита икономика⁴

Скритата икономика в България продължава да бъде основна пречка за развитието на страната.

Практики като недеklarирани трудови отношения продължават да бъдат широко приемани и използвани, докато общото недоволство от бизнес средата насърчава укриването на данъци. Тези тенденции са резултат на дългосрочните слабости на българската икономика, като връзката между **силните олигархически структури** и установяването на неформални социални и икономически системи мотивира съществуването на скрити и незаконни дейности във всички сектори на българската икономика. **Цената на предприемачеството в България остава висока**, усвояването на европейските фондове е подкопано от неефективната институционална рамка и липсата на административен капацитет, докато вътрешното потребителско търсене продължава да бъде слабо и непретенциозно. Поради това участието в неформалния сектор продължава да бъде важно средство за започване и развитие на малък и среден бизнес.

През 2012 г., стойностите на индексите на скритата икономика при бизнеса и на недеklarираната икономическа активност на населението намаляват⁵, показвайки незначително свиване на скритата икономика в България. **Представите на бизнеса за цялостния размер на скритата икономика в страната остават почти непроменени през последните две години.** Наличието на подобни представи е показателно за тежката икономическа среда в страната от гледна точка както на па-

⁴ Център за изследване на демокрацията. Policy Brief No. 37: Скритата икономика в България: 2011-2012 г., София, 2013.

⁵ Център за изследване на демокрацията. Policy Brief No. 37: Скритата икономика в България: 2011-2012 г., София, 2013.

зарните перспективи, така и на административната тежест и правоприлагане.

Наложителните мерки за намаляване на дела на скритата икономика в България и премахването на препятствията пред конкурентоспособността са:

- въвеждане на общи показатели за ефективност и производителност на регулаторните органи и на контролната система;
- борба с корупцията чрез въвеждане на електронни услуги;
- ускоряване на връщането на ДДС и намаляване на проверките на изрядните компании;
- административна реформа за ускоряване на плащанията по европейските програми;
- подобряване на правната рамка за уреждане на закъснели плащания и частния бизнес дълг;
- подобряване на работата на административните съдилища и обръщане на специално внимание на практиката за обявяване на несъстоятелност със задна дата;
- насърчаване на свободната бизнес инициатива и конкуренция чрез подобряване на прилагането на антимонополното законодателство.

3.3 Иновации⁶

Предприятията, които са ориентирани към външните пазари и инвестират в иновативни продукти, играят ключова роля в борбата с безработицата и

стимулирането на икономическия растеж, и следователно допринасят за повишаването на българската конкурентоспособност. България изнася предимно ниско-технологични продукти с ниска добавена стойност спрямо другите страни-членки на ЕС. Въпреки това, макроикономическата и фискална стабилност на страната може да допринесе за създаването на благоприятна среда за иновативните предприятия чрез **въвеждането на модерна и устойчива национална политика** и по-специално следните механизми:

- Въвеждането на **интегриран подход за осъществяване на национална политика в областта на науката, технологиите и иновациите**, която да бъде част от обща стратегия за развитие и да се реализира в рамките на единна административна структура.
- **Интелигентна специализация** и подходящ подход за нейното осъществяване. Необходим е много по-интензивен диалог между основните институции в областта на науката, технологиите и иновациите за определяне на обща инвестиционна стратегия, която да начертае приоритетните направления за следващия програмен период.
- Свиването на НИРД системата и слабата индустриална конкурентоспособност на страната водят до заключението, че патентната система на практика все още не се използва от българските предприятия, научните организации и гражданите. Българските новатори все още разчитат на най-примитивните форми за защита на техния интелектуален продукт като например запазването им в тайна. По-голямата част от патентите в България са притежание на чуждестранни фирми или на български физически лица. Всички тези факти навеждат на извода, че **България е все още много далече от постигането на технологична**

⁶ Фондация „Приложни изследвания и комуникации“. Иновации.Бг 2012. София: 2012

конкурентоспособност и ще разчита и в близкото бъдеще предимно на ниските разходи и цени.

- Секторът на информационните и комуникационните технологии (ИКТ) играе **ключова роля за растежа и иновативността на българската икономика**. Въпреки големите надежди, възлагани на ИКТ сектора в България, и факта, че той се развива сравнително по-добре от останалите в икономиката без решителна и значима промяна в политиките в тази сфера, не може да се очаква България да има лидерска позиция в ИКТ износа в Европа или дори в региона. Оценката на добавената стойност и на потенциала за растеж на ИКТ компаниите в България показва, че противно на широко разпространеното мнение много често местните фирми имат по-голям принос за развитието в сектора, отколкото международните. В това отношение политиките за подпомагане развитието на ИКТ трябва да търсят деликатен баланс между стимулите за мултинационални компании и осигуряване на адекватни мерки за повишаване на конкурентоспособността на местните малки и средни предприятия.